

MECELLE-İ AHKÂM-I ADLİYYE

مجلة أحكام أدلييه

Osmanlı Devleti'nde 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yarılama hukuku esaslarını içeren kanun.

Müellif:

MEHMET ÂKİF AYDIN

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mecelle-i-ahkam-i-adliyye>

Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nde gerek adlî teşkilât gerekse kanunlaştırma alanında köklü reformların yapıldığı bilinmektedir. Bu çerçevede önce borçlar, kısmen eşya ve şahıs hukuku hükümleri 1868-1876 yıllarında *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, daha sonra aile hukuku hükümleri 1917'de Hukûk-ı Âile Kararnâmesi adıyla kanunlaşmıştır. Her ikisi de İslâm hukukuna dayalı olarak hazırlanan ilk kanunlar olması dolayısıyla sadece Osmanlı hukuk tarihi bakımından değil İslâm hukuk tarihi bakımından da dikkate değer bir öneme sahiptir ve İslâm ülkeleri tarafından hazırlanan kanunlara öncülük ve örneklik etmiştir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hazırlanıp kanunlaştırılmasını etkileyen hukukî, iktisadî ve siyasî sebeplerin mevcut olduğu şüphesizdir. Her şeyden önce Tanzimat sonrasında klasik adlî yapı önemli ölçüde değişmiş, tek hâkimli şer'iyeye mahkemelerinin yanı sıra toplu hâkimli ticaret, hukuk ve ceza mahkemeleri kurulmaya başlanmıştır. Genelde nizâmiye mahkemeleri olarak anılan bu mahkemelerin üyelikleri için başlangıçta yeterli hukuk bilgisine ve klasik fıkıh literatürüne vâkıf kimseler bulunamamıştı. Bu sebeple üyelerin yararlanabileceği, Türkçe kanun metinlerinin yazılması ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu ihtiyaç, özellikle ticaret mahkemelerinin ticarî tecrübeden öte bir birikimi ve hukuk bilgisi bulunmayan üyeleri için daha ileri boyutlara ulaşıyordu. Her ne kadar 1850 tarihli Ticaret Kânunnâme-i Hümâyunu var idiyse de davanın ticareti ilgilendirmeyen ayrıntıları hususunda önemli problemler ortaya çıkıyordu (Ali Haydar, I, 3). Çünkü söz konusu kanunnâme rehin, kefâlet, vekâlet, havâle gibi alanlarda herhangi bir hüküm içermemekteydi. Tanzimat döneminde gerek duyulan hukukçu ihtiyacını karşılamak için klasik medreselerin yanı sıra 1854 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb adıyla bir hukuk mektebi açılmış, Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde de 1869'da bir hukuk şubesi kurulmuştu. Ancak bunların gelişmesi ve ihtiyaca cevap vermesi için epeyce bir süre beklemek gerekiyordu. Öte yandan Hanefî mezhebinin fıkıh ekolleri arasında en gelişmiş ve en fazla

doktrin zenginliğine sahip bir mezhep olması, mezhep içinde hemen her konuda farklı görüşlerin varlığını da beraberinde getirmişti. Bu görüşler arasından en doğru ve uygulanabilir olanını tesbit etme zorunda olan kadılar zaman zaman zorlanmakta ve fetva mecmualarından, iş başındaki müftülerden, özellikle de şeyhülislâmdan yararlanmaktaydı. Fakat yine de bu farklı görüşler arasında “kavl-i sahîh”i belirlemek ve onu olaya uygulamak kolay olmuyordu (*a.g.e.*, I, 4). *Mecelle*, bu farklı görüşlerden sadece uygulamaya esas teşkil edenleri topladığından hâkimlere büyük kolaylık sağlamıştır.

Batı’da gerçekleşen sanayi devrimi büyük bir üretim fazlası ortaya çıkarmıştır. Batılı devletler, bir yandan sömürgelerini genişletip oraları kendileri için ucuz ham madde deposu ve uygun pazar olarak kullanırken öte yandan Osmanlı Devleti gibi sömürgeleştiremedikleri büyük pazarları da kendi ürünlerine açmaya gayret etmişlerdir. Bu gayretler, 1838’de İngiltere’nin Osmanlı Devleti ile yaptığı Baltalimanı Muâhedesini ve diğer devletlerin benzer anlaşmalarında açıkça görülür. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti ile Batılı devletlerin ticarî ilişkileri önemli ölçüde artmış, Cevdet Paşa’nın tesbit ettiği gibi özellikle Kırım harbinden sonra büyük bir canlılık göstermiştir (*Tezâkir*, I, 62). Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nde çok yavaş da olsa üretim şekli Batı’dakine benzer bir değişim göstermekteydi. Öncekilerle kıyaslanamayacak bu ticarî yoğunluk özellikle borçlar ve ticaret hukuku alanında yeni hukukî düzenlemeleri gerektirmekteydi. Buna cevap vermek üzere 1850’de Ticaret Kanunnâmesi kabul edilmişti. Ancak bu konudaki boşlukların doldurulması borçlar hukuku alanında da benzer bir düzenlemeyi gerekli kılmaktaydı.

Tanzimat ve sonrası dönemlerinin siyasî şartları, devletin içte ve dışta çözmek zorunda olduğu problemler, yenileşme ve Batılılaşma çabaları Osmanlı Devleti’ni Batı’nın etkisine ve müdahalesine çok açık hale getirmiş, bu durum, hem bir medenî kanun hazırlama hem de bu kanunun alacağı şekil konusunda Osmanlı devlet adamlarını etkilemiştir. Bilhassa Fransa’nın, “Code civil”in Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi noktasında uyguladığı baskı dönemin şartlarının sonucudur. Bu baskı bir taraftan, 1850 tarihli Ticaret Kanunnâmesi’nin ardından medenî kanunun da kendilerinden alınarak özel hukukun büyük ölçüde Fransız hukukuna göre şekillenmesi arzusunun, diğer taraftan Batı’da bu alandaki ilk kanunlaştırma örneği olan “Code civil”i Osmanlı Devleti’ne kabul ettirerek kültürel ve siyasî bir prestij elde etme çabalarından kaynaklanıyordu. Öte yandan ticaret ve borçlar hukukunun Fransız hukukuna göre şekillenmesi, Batılı tâcirlere ve özellikle Fransızlar’a Osmanlı Devleti ile olan ticarî ilişkilerinde alışık oldukları bir hukukî alt yapı sağlayacaktı.

Hazırlanışı. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*’nin hazırlanması yönündeki ilk teşebbüs, 1855 yılında Meclis-i Tanzîmât bünyesinde İslâm hukukuna dayanan bir kanun (metn-i metîn) ortaya koymak için bir ilmî cemiyetin kurulmasıyla başlar. Meclis-i Tanzîmât üyesi Rüşdü Molla’nın başkanlığındaki cemiyetin üyeleri arasında Ahmed Cevdet Efendi de (Paşa) yer almaktaydı. Cemiyet, bir süre çalıştıktan ve metn-i metîn’in ilk kitabı olarak “Kitâbü’l-Büyû”u kaleme

aldıktan sonra görevini tamamlayamadan dağılmıştır. Cevdet Paşa bu başarısızlıkta cemiyet üyelerinin iyi seçilememiş olmasının rolü bulunduğunu söyler (*a.g.e.*, I, 63). İkinci teşebbüs, 1850 tarihli Ticaret Kāunnāme-i Hümāyunu'nun boşluklarını doldurmak üzere Fransız Medenî Kanunu'nun alınma çabaları esnasında başlamıştır. Sadrazam Âlî Paşa, Girit'ten Sultan Abdülaziz'e gönderdiği 3 Şâban 1284 (30 Kasım 1867) tarihli lâyihada hiç değilse Mısır'da olduğu gibi karma mahkemelerde ve karma davalar için Fransız Medenî Kanunu'nun alınmasının zaruri olduğunu bildirir (Türkgeldi, s. 127). Esasen Âlî Paşa, Said Paşa'ya "Code civil" in Arapça tercümesinden Türkçe'ye aktarılması görevini vermişti. Âlî Paşa'nın bu çabalarında dönemin Fransız büyükelçisi De Bourree'nin de etkisi olduğu söylenebilir (Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 200; de Testa, VII, 469, 511).

Öte yandan millî bir kanunun hazırlanması fikri gittikçe ağır basıyordu. İleri gelen vekillerden oluşan bir encümen-i mahsûsta özellikle Ahmed Cevdet Paşa'nın ısrarı, Fuad Paşa ve Şirvânîzâde Rüşdü Paşa'nın da onu desteklemesi sonucunda Âlî Paşa ve Kabûlî Paşa'nın isteği yönünde Fransız Medenî Kanunu'nun alınmasından vazgeçilip İslâm hukukunun ilgili hükümlerinin kanunlaştırılmasına karar verildi. Bu maksatla Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye nâzırı Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığında Mecelle Cemiyeti oluşturularak kanunun telifine başlandı. Cevdet Paşa, daha önce Arazi Kanunnâmesi başta olmak üzere birçok kanunun hazırlanmasında etkin rol almış, metn-i metîn teşebbüsünde de bulunmuştu. İlk kuruluşunda Evkâf-ı Hümâyun müfettişi Seyyid Halil, Şûrâ-yı Devlet üyesi Seyfeddin ve Mehmed Emin, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye üyesi Ahmed Hulûsi ve Ahmed Hilmi ile İbn Âbidinzâde Alâeddin'den oluşan Mecelle Cemiyeti önce 100 maddelik mukaddimeyi ve ilk kitap olan "Kitâbü'l-Büyû"u hazırlayarak şeyhülislâmlığın ve diğer ileri gelen hukukçuların incelemesine sundu. Bu bölüm, gelen değerlendirmeler ışığında gerekli düzeltmeler yapılarak 8 Zilhicce 1285 (22 Mart 1869) tarihli bir mazbata ile sadârete takdim edildi. Sadâret tarafından 7 Muharrem 1286'da (19 Nisan 1869) padişaha sunulan mukaddime ve "Kitâbü'l-Büyû" ertesi gün tasdik edilerek yürürlüğe girdi (ilk kitabın yürürlük tarihi konusundaki farklı değerlendirmeler için bk. Eisenman, s. 21-22). Bunu 6 Zilkade 1286'da (7 Şubat 1870) icârât, 18 Muharrem 1287'de (20 Nisan 1870) kefâlet, 25 Safer 1288'de (16 Mayıs 1871) havâle ve rehin kitapları takip etti.

Üçüncü kitabın yürürlüğe girmesinden sonra 24 Muharrem 1287'de (26 Nisan 1870) Cevdet Paşa, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nezâreti'nden alınarak Bursa valiliğine tayin edildi. Mecelle Cemiyeti şeyhülislâmlığa bağlandı ve başkanlığına Gerdankıran Ömer Efendi getirildi. Cevdet Paşa'nın azlinden önce dördüncü kitap olan "Kitâbü'l-Havâle" bitirilip 16 Muharrem 1287 (18 Nisan 1870) tarihinde sadârete sunulmuş, "Kitâbü'r-Rehin" de büyük ölçüde tamamlanmıştı. Ancak Cevdet Paşa'nın *Mecelle*'den ayrılması sırasında "Kitâbü'r-Rehin" in en önemli maddesi unutulmuş ve rehnedilen malın zayi olması durumunda ne gibi sonuç doğuracağı belirtilmemişti. Cevdet Paşa epeyce bir zaman sonra bu eksikliği 1108. maddede dolaylı olarak telâfi etmiştir. Cevdet Paşa'nın Mecelle Cemiyeti'nden ayrılmasında Fransız büyükelçisi

De Bourree'nin muhalefetine önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Fransız elçisi, "Code civil"ın alınmasının önemli ölçüde Cevdet Paşa tarafından engellendiğini göreyerek ona yönelik muhalefetine sürdürmüştür. Ancak bu azilde, *Mecelle*'nin şeyhüislâmlıkta değil Adliye Nezâreti'nde Cevdet Paşa'nın başkanlığında hazırlanmasına ve "Kitâbü'l-Havâle"nin 692. maddesinde, önde gelen Hanefî hukukçularına göre daha az bilinen Hanefî hukukçusu Züfer b. Hüzeyl'in görüşünün alınmasına Şeyhüislâm Hasan Fehmi Efendi'nin karşı çıkmasının rolü vardır. Bu arada Cevdet Paşa'nın muhafazakâr görüşlerinin dönemin Batıcı devlet adamlarını rahatsız etmesi de muhtemelen bunda etkili olmuştur. Fakat itiraz üzerine şeyhüislâm-lıkça tekrar incelenen 692. madde sonradan sakıncalı görülmemiş ve Cevdet Paşa'nın düzenlediği şekliyle kalmıştır (Mardin, s. 83-85).

Mecelle Cemiyeti, önceden büyük ölçüde hazırlanmış bulunan "Kitâbü'r-Rehin"i yayımladıktan sonra "Kitâbü'l-Vedîa"yı hazırlayıp yürürlüğe koymuştu. Ancak bu kitabın gerek kanun tekniği gerekse ihtiva ettiği hükümler bakımından eksiklikler taşıdığı görülmüş ve ilim çevrelerince beğenilmemiştir. Bunun üzerine Cevdet Paşa tekrar Mecelle Cemiyeti'nin başına getirilmiştir. Cevdet Paşa önce "Kitâbü'l-Vedîa"yı toplatmış, onun yerine altıncı kitap olarak 24 Zilhicce 1288'de (4 Mart 1872) yürürlüğe giren "Kitâbü'l-Emânât"ı kaleme almıştır (yürürlükten kaldırılan "Kitâbü'l-Vedîa"nın metni için bk. Aydın, *Osm.Ar.*, XIII [1993], s. 207-226). 1289 (1872) yılının başından itibaren de sırasıyla hibe, gasb ve itlâf, hacr, ikrah ve şüf'a, şirket, vekâlet, sulh ve ibrâ, ikrar, dava ve nihayet 26 Şâban 1293'te (15 Eylül 1876) beyyinât ve kazâ kitapları yürürlüğe konmuştur. Böylece on altı kitaptan oluşan *Mecelle* yaklaşık dokuz yıl zarfında tamamlanmıştır (Hacı Reşid Paşa, I, 27). *Mecelle*'nin hazırlanmasında görev alan hukukçular değişmiş, her kitabın sonunda hazırlayan heyet üyelerinin isimleri yer almıştır, bunların toplam sayısı on dördtür (Mardin, s. 160-167).

Mecelle'nin kabul edilmesinden sonra hâkimler, gerek Hanefî mezhebi içinde gerekse başka ekollerde bulunan farklı bir görüşü uygulama imkânını kaybetmiş, diğer ictihadlara göre hüküm vermekten menedilmiş oldular. Nitekim 1801. maddede yargı görev ve yetkisinin sınırlandırılabilirliği hükmü getirilmiş, örnek kısmında da bir müctehidin görüşünün uygulanması hususunda emr-i sultânî çıktığı takdirde hâkimlerin diğer bir müctehidin görüşünü uygulamayacağı açıkça belirtilmiştir (krş. *EI*, V, 449).

İçeriği ve Özellikleri. *Mecelle* bir mukaddime ve on altı kitap içinde 1851 maddeden meydana gelmektedir. 100 maddeden oluşan mukaddime kısmında fikhın tanımının yapıldığı birinci madde ile doksan dokuz küllî kaide yer alır. Bunlar, meseleci metoda göre oluşan İslâm hukuk literatürü içinde zamanla çıkarılmış genel hukuk prensipleri olup diğer normatif hükümlerin fikhın bütünlüğü içinde daha iyi anlaşılmasına yardımcı olurlar. Bu sebeple tek başlarına herhangi bir hükme dayanak teşkil etmezler (bk. KAİDE). On altı kitap esas itibarıyla borçlar, kısmen eşya ve yargılama hukukunu kapsamakta olup tam bir medenî/borçlar kanunu özelliğine sahip değildir; aile ve miras hukuku bölümleri yoktur. Öte yandan bir medenî kanunda

bulunmaması gereken kısımları da içerir. Yargılama hukukuyla ilgili olan sulh ve ibrâ, ikrar, dava ve beyyinât ile kazâ kitapları buna örnektir. Bu şekilde düzenlenişi bir yandan İslâm hukukunun klasik sistematigi, öte yandan dönemin ihtiyaçlarıyla ilgilidir. İslâm hukuku kitaplarındaki muâmelât bölümü hem borçlar ve eşya hem de yargılama hukukunu içermektedir. Diğer taraftan *Mecelle* esas itibariyle nizâmiye mahkemelerinin ihtiyacını karşılamayı hedeflemektedir. Aile ve miras hukuku ise bu mahkemelerin değil şer‘iyye mahkemelerinin görev ve yetki alanında bulunmaktaydı. Bunun yanında şer‘iyye mahkemeleri şeyhülislâmlığa, nizâmiye mahkemeleri Adliye Nezâreti’ne bağlıydı. Adliye Nezâreti bir anlamda, kendi görev ve yetki alanı dışında olan şer‘iyye mahkemelerinin değil kendisine bağlı nizâmiye mahkemelerinin ihtiyaçlarına öncelik vermek durumundaydı. *Mecelle*’ye yargılama usulüne dair hükümlerin eklenmesi de aynı düşüncenin ürünü olmalıdır; çünkü hazırlandığı dönemde nizâmiye mahkemelerinin yararlanacakları bir usul kanunu yoktu.

Mecelle, İslâm hukukunun klasik literatüründe olduğu gibi meseleci metoda bağlı kalınarak düzenlenmiştir. Bu sebeple belirli bazı maddeler istisna edilirse (meselâ bk. md. 97, 98) onda borçlar veya akidlere dair genel hükümlere yer verilmemiş, her borç ve akid türüyle ilgili esaslar teker teker ele alınmıştır. Bu da kaçınılmaz olarak bazı tekrarları beraberinde getirmiştir. Nitekim akidlerin icap ve kabulle tamam olacağını belirten genel bir hüküm yerine her akid kitabında o akdin icap ve kabulle tamam olacağı ifade edilmiştir (meselâ bk. md. 167, 433, 706, 773, 804).

Sadece Hanefî mezhebi esas alınarak gerçekleştirilen bir kanunlaştırma çalışması olan *Mecelle*’de mezhep içi görüşler arasında dönemin ihtiyaçlarına göre bazı tercihler yapılmışsa da mezhepler arası bir tercihe gidilmemiştir. Bunda devrin şartlarının radikal bir değişikliğe uygun olmamasının etkisi vardır. Havâle kitabında İmam Züfer’in görüşünün diğer Hanefî hukukçularına tercih edilmesinin yarattığı tartışmalar, mezhepler arası tercih gibi radikal bir çözümün çok daha büyük tepki toplayacağını göstergesidir.

Mecelle’nin, dönemine göre sade bir dili ve nisbeten basit bir üslûbu vardır. Birçok maddenin normatif nitelikteki birinci kısmını konuya açıklık getiren örnek kısmı takip etmektedir. Kurallın örneklerle açıklanması kanun tekniğine çok uygun değilse de nizâmiye mahkemeleri üyelerinin hukukî birikimleri dikkate alındığında bu usulün dönemin şartlarına uygun olduğu söylenebilir. Ayrıca *Mecelle*’de her bölümün girişinde o bölümle ilgili tanımlara yer verilir, 1851 maddenin yaklaşık 200 kadarı bu tanımlardan oluşur. Bunda da kanun hükümlerinin belirgin olması ve uygulanmasında yanlışlıklara yer verilmemesi isteğinin ve dönemin hukukçularını yetiştirme amacının rol oynadığı düşünülebilir. *Mecelle*’nin meseleci bir metoda göre kaleme alınmış olması her meselenin ayrıntılarıyla düzenlenmesine imkân tanımış, bu da kaçınılmaz olarak hâkime dar bir takdir alanı bırakmıştır. İslâm hukukunun genel yaklaşımına paralel olarak *Mecelle*’nin ahlâkîliği ekonomik yararın önüne geçirdiği söylenebilir. Bunu, “Def‘-i mefâsid celb-i menâfi‘den evlâdır” (md. 30) temel ilkesiyle ifade ettiği gibi maddelerin dü-

zenlenişinde de dikkate almıştır. Akde eklenebilen şartlar konusunda getirmiş olduğu sınırlamalar da (md. 186-189) bu düşüncenin ürünüdür.

Uygulanışı ve Etkileri. *Mecelle*, Mısır ve Arap yarımadası hariç bütün Osmanlı mahkemelerinde yürürlükte kalmıştır. Hidiv İsmâil Paşa, Osmanlı Devleti'ne olan hukukî bağımlılığını arttıracığı düşüncesiyle *Mecelle*'yi Mısır'da yürürlüğe koymamış, Arap yarımadası bütünüyle Hanefî mezhebi dışında kaldığından Osmanlılar burada *Mecelle*'nin uygulanmasında ısrarcı olmamıştır. *Mecelle* bugünkü Suriye, Ürdün, Irak, Lübnan, İsrail ve Filistin'de uygulanmış, Osmanlı Devleti'nin sona ermesinden sonra da bu ülkelerde bir süre daha yürürlükte kalmıştır. Bu uygulama Lübnan'da mülkiyet hukuku bakımından 1930, diğer hükümler açısından 1934, aynı şekilde Suriye'de mülkiyet hukuku 1930, diğer hükümler 1949, Irak'ta 1951, Ürdün'de 1977 yılına kadar devam etmiştir. Filistin'in Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından itibaren 1948'e kadar süren İngiliz manda idaresi döneminde *Mecelle* ekseri hükümleri bakımından yürürlükte kalmış, İsrail Devleti'nin kurulması üzerine de hemen sona ermemiştir. İsrail Devleti, çeşitli bölümlerinin yerini alacak kanunlar hazırlanmaya kadar *Mecelle*'yi yürürlükte bırakmıştır. Bunun 1970'li yıllara kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Günümüzde Filistin Devleti'ni oluşturan Batı Şeria ve Gazze'de *Mecelle* halen mahkemelerin en fazla başvurduğu kaynaklar arasında yer almaktadır (Eisenman, s. 259). Bunların dışında bazı hükümleriyle 1928'e kadar Arnavutluk'ta, 1945 yılına kadar Bosna Hersek'te ve 1960'lara kadar Kıbrıs'ta yürürlükte kalmıştır. *Mecelle*, Güneydoğu Asya'da Johore'da da (Malezya'yı oluşturan eyaletlerden biri) bir süre uygulanmıştır (Zainudin Jaffar B. Sharî'ah, s. 299-300).

Mecelle, gerek uygulandığı ülkelerde gerekse diğer İslâm ülkelerinde düzenlenen kanunları etkilemiştir. Bunda sahasında hazırlanan ilk kanun olmasının rolü olmalıdır. Tunus'ta Santianna Kanunu diye bilinen, fakat yürürlüğe konmayan tasarının 300'den fazla maddesinde *Mecelle*'den yararlanılmıştır. 1906 tarihli Tunus Akidler ve Borçlar Kanunu, *Mecelle*'nin mukaddimesinde yer alan 100 maddenin önemli bir kısmını almış, *Mecelle* daha sonraki Fas Borçlar Kanunu'nu da etkilemiştir. Benzer bir etki Irak Borçlar Kanunu için de söz konusudur. İsrail'de *Mecelle* hazırlanan yerli kanunlara belirli ölçüde tesir etmiştir. Karadağ'da 1888'de kabul edilen Genel Mülkiyet Kanunu'na *Mecelle*'nin sınırlı bir etkisinin olduğundan söz edilir (Begovic, XXXVI [1987], s. 133 vd.).

Eksiklikleri ve Yürürlükten Kaldırılması. Hanefî mezhebi ictihadları çerçevesinde hazırlanan *Mecelle*'de sosyal ve ekonomik şartlardaki değişimler ve yeni ihtiyaçlar dikkate alınarak zaman zaman Hanefî mezhebi içinde cumhura muhalif kalan azınlık görüşü tercih edilmişse de (md. 207, 300, 313, 392, 447, 596, 682, 692, 714; Ali Haydar, IV, 695-696) bu durum, onun dönemin ihtiyaçlarına bütünüyle cevap veren bir kanun olmasını sağlayamamıştır. Nitekim bir maldan yararlanma hakkının (menfaat) mal sayılmayıp (md. 126) haksız fiiller karşısında korunmasız bırakılması, menfaatleri konu edinen bağımsız hukukî işlemlerin mümkün olmaması, meselâ irtifak haklarının bağımsız olarak alınıp satılmaması, taşınmazların gasp

kapsamı dışında bırakılması (md. 905), kiracı veya kiralayandan birinin ölümünün kira akdine tesirinin düzenlenmemiş olması, taşınırın kabzdan önce satılmasının önlenmesi (md. 253) hukukî hayatta önemli problemler çıkarmıştır. Ancak eksikliklerin en azından bir kısmı, *Mecelle*'yi hazırlayan heyetten değil hazırlanan tasarımı gözden geçiren meşveret encümeninden kaynaklanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Mecelle Cemiyeti ve özellikle Cevdet Paşa, kanunun bir an önce tamamlanması için kendi tercihlerine aykırı olan müdahaleleri sineye çekmek zorunda kalmıştır. Aslında Cevdet Paşa, Mecelle Cemiyeti'nden uzaklaştırılmasına kadar olan dönemde en azından mezhep içi tercihlerinde daha serbest hareket etmiş, azınlık görüşlerini dönemin ihtiyaçlarına daha uygun bulduğu takdirde onları almakta tereddüt etmemiştir. "Kitâbü'r-Rehin"e kadar hazırlanan bölümlerin esbâb-ı mûcibe mazbatalarında bu tercih serbestliğini ve ikna edici sebeplerini görmek mümkündür. Altıncı kitaptan sonra mezhep içindeki hâkim görüşten ayrılma söz konusu edilmemiş, esbâb-ı mûcibe mazbataları da gayet kısa olarak düzenlenmiştir (esbâb-ı mûcibe mazbataları için bk. Mardin, s. 66 vd.; Kaşıkçı, s. 74 vd.). Bu eksikliklerin giderilmesi ve *Mecelle*'nin günün ihtiyaçlarına cevap verir hale getirilmesi düşünülmüşse de bu konuda 1916 yılına kadar ciddi bir teşebbüs olmamıştır (*Düstur*, İkinci tertip, VI, 635-636).

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra hukuk alanında yapılması hedeflenen reformlar arasında *Mecelle*'nin tam bir medenî/borçlar kanunu haline getirilmesi de vardı. Bu amaçla hem eksik kısımlarının tamamlanması hem de kırk yıllık uygulamanın ardından ihtiyaç duyulan değişikliklerin yapılması için Adliye Vekâleti'nce bir medenî kanun komisyonu oluşturuldu. 9 Mayıs 1916'da Adliye Vekâleti'nde toplanan komisyon, bir yandan gerektiğinde diğer mezheplerin görüşlerinden yararlanma esasını benimserken öte yandan şer'î hükümlere aykırı olmamak kaydıyla başka hukuk sistemlerinden istifade etmeyi de ilke olarak benimsedi. Ukûd ve Vâcibât Komisyonu adıyla teşkil edilen alt komisyon, bir süre çalıştıktan sonra *Mecelle*'nin birinci bölümü olan "Kitâbü'l-Büyû"da yirmi bir maddenin değiştirilip otuz üç maddenin eklenmesini, on üç maddenin de yürürlükten kaldırılmasını, "Kitâbü'l-İcârât"da on maddenin değiştirilmesini ve on üç maddenin eklenmesini teklif etti (Kaşıkçı, s. 352 vd.). Ancak bu komisyon çalışmalarını tamamlayamamış ve *Mecelle*'de beklenen değişiklikler gerçekleşmemiştir. Benzer bir teşebbüs Cumhuriyet'in ilk yıllarında da görülmüş, fakat 1923 ve 1924'te oluşturulan komisyonlar hazırlanacak yeni kanunun içeriği ve dayanacağı hukukî yapı konusunda tam bir uyum sağlayamamıştır. Bununla birlikte 1924 yılında kurulan komisyon bir süre çalıştıktan sonra 251 maddelik bir taslak hazırlamıştır. Ancak bu esnada yeni Türk devletinin hukukî yapısının bütünüyle Avrupa kanunlarına dayanması gerektiği yönünde bir kanaat değişikliği ortaya çıkmıştır. Bu kanaatin oluşmasında, Lozan görüşmeleri sırasında adlî kapitülasyonların kaldırılması ve gayri müslim azınlıkların ahvâl-i şahsiyye alanında hukukî statülerinin yeniden belirlenmesi meselesinin hallinde karşılaşılan güçlüklerin rol oynadığını söylemek mümkündür (Aydın, *İslâmî Araştırmalar*, VIII/3-4 [1995], s. 166 vd.). Sonuçta dönemin Adalet Bakanı Mahmud Esat (Bozkurt) tarafından *Mecelle* tâdil komisyonlarının çalışmaları

durdurularak İsviçre Medenî Kanunu'nun alınması faaliyetlerine hız verilmiş ve tercüme edilen İsviçre Medenî Kanunu 17 Şubat, borçlar kanunu 22 Nisan 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir. Her iki kanunun 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmesiyle Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye yürürlükten kaldırılmıştır.

Şerhleri ve Tercümeleri. *Mecelle* birçok şerh çalışmasına konu olmuştur. Bunların önemlileri şunlardır: **1.** Kırımlı Abdüssettâr Efendi, *Mecelle Şerhi Teşrih* (İstanbul 1296). **2.** Mesud Efendi, *Mirât-ı Mecelle* (İstanbul 1297/1299 r., 1299, 1302). *Mecelle* maddelerinin dayandığı fikhî kaynakları bazan aynen, bazan özet olarak veren bir çalışmadır. **3.** Selîm b. Rüstem el-Bâz, *Şerhu'l-Mecelle* (Beyrut 1888-1889, İstanbul 1305, Beyrut 1406/1986). **4.** Ali Haydar Efendi (Küçük), *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul 1310-1316, 1330, 1331). Fehmî el-Hüseynî tarafından Arapça'ya tercüme edilmiştir (Beyrut, ts.). **5.** Hâfız Mehmed Ziyâeddin, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi* (İstanbul 1312). **6.** Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle* (I-VIII, İstanbul 1326-1328). **7.** Muhammed Hâlid Attâsî, *Şerhu'l-Mecelle*. Müfî Emced Ali tarafından Urduca'ya tercüme edilmiştir (İslâmâbâd 1406/1986). **8.** Kuyucaklızâde Âtîf Efendi, *Mecelle Şerhi* (İstanbul 1311-1318). Müellifin vefatı sebebiyle "Kitâbü'ş-Şirket"e kadar gelebilmiştir.

Mecelle Fransızca (Demetrius Nicolaidis, *Code civil ottoman*, İstanbul 1881; G. Young, *Corps de droit ottoman*, Oxford 1906, VI, 169-446), İngilizce (Vitchen Servicen, *Code Civil Ottoman*, Costantinople 1872; W. E. Grigsby, *The Medjelle*, London 1895; Sir Charles Tyser, *The Mejelle*, Nikosia 1901, Lahore, ts.; Charles Hooper, *The Civil Law of Palestine and Transjordan*, c. I, Jerusalem 1933), Almanca, Rumca, Boşnakça (*Medjellei Ahkâmi Şer'îye / Otomanski Gragjanski Zakonik*, Sarayevu 1906), Bulgarca, Arapça (Ahmed Fâris eş-Şidyâk, *Mecelletü ahkâmi'l-'adliyye*, İstanbul 1879, 1880, 1882; *el-Mecelle*, İstanbul 1305; Kâşîfulgîta Muhammed Hüseyin, *Tahrîrü'l-Mecelle*, I-V, Nəcəf 1359-1362), Urduca ve Malayca'ya da (trc. Akhir Haji Yaacob, *al-Ahkam al-'Adliyyah: Undang-Undang Sivil Islam*, Kuala Lumpur DPB 1990) çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Cevdet, *Tezâkir*, I, 62-64; IV, 73, 95-97.

a.mlf., *Ma'rûzât*, s. 200-213.

Le Baron I. de Testa, *Recueil des traités de la porte ottomane avec la puissances étrangères*, Paris 1892, VII, 420, 469, 505, 511.

Hacı Reşid Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, İstanbul 1326, tür.yer.

Ed. Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat* (trc. Ali Reşâd), İstanbul 1328, tür.yer.

Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, İstanbul 1330, I-IV, tür.yer.

Düstur, İkinci tertip, İstanbul 1334, VI, 635-636.

Ali Fuat Türkgeldi, *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, İstanbul 1928, s. 127.

Türkiye Maarif Tarihi, I, 229-230.

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 139-209.

Ebül‘ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, İstanbul 1946, tür.yer.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara 1954-56), Ankara 1988, VI, 26; VII, 166-169.

Subhî Mahmesânî, *el-Evzâ‘u’t-teşrî‘iyye fi’d-düveli’l-‘Arabiyye*, Beyrut 1962, s. 178-182, 232, 262-263, 290-291, 310, 337-338.

Chafik Chehata, *Precis de droit musulman*, Paris 1970, s. 36.

Özege, *Katalog*, III, 1042-1044; IV, 1490, 1843.

Yaşar Karayalçın – Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Bibliyografyası*, Ankara 1972, s. 55-64.

N. Anderson, *Law Reform in the Muslim World*, London 1976, s. 86-100.

R. H. Eisenman, *Islamic Law in Palestine and Israel*, Leiden 1978, s. 19-26, 106-135, 245-260.

Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Ṭabaqâtü a‘lâmi’ş-Şî‘a*, Meşhed 1404, I/2, s. 619.

M. Yusuf Guraya, *Islamic Jurisprudence in the Modern World*, Lahore 1986, s. 45-49.

Hulusi Yavuz, “Mecelle’nin Tedvini ve Cevdet Paşa’nın Hizmetleri”, *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul 1986, s. 41-101.

a.mlf., “Events Leading to the Compilation of the First Ottoman Civil Code”, *İTED*, VIII/1-4 (1984), s. 89-122.

M. Âkif Aydın, “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa”, *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul 1986, s. 21-37.

a.mlf., “Mecelle’nin Hazırlanışı”, *Osm.Ar.*, IX (1989), s. 31-50.

a.mlf., “Mecelle’nin Yürürlükten Kaldırılan Altıncı Kitabı Kitabü’l-Vedia”, *a.e.*, XIII (1993), s. 207-226.

a.mlf., “Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan’ın Oynadığı Rol”, *İslâmî Araştırmalar*, VIII/3-4, Ankara 1995, s. 166-172.

Zainudin Jaffar B. Shari’ah, “The Development of Islamic Legal Thoughts in Twentieth Century Malaysia: An Assessment of Cross-Cultural Links with Special Reference to the Ottoman Majallat al-Ahkam al-Adliyyah”, *Proceeding of the Annual Conference of the British Society for Middle Eastern Studies*, Manchester 1994 (?), s. 292-306.

Fikret Karçiç, *Bosna-Hersek İslam Hukuk Tarihi* (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1994, s. 45.

Abdüssettâr Huveylidî, “el-Ḥaşâ’ işü’n-nehciyye li-Mecelleti’l-aḥkâmi’l-‘adliyye”, *A ‘mâlû’l-mü`temeri’l-‘âlemiyyi’s-sâdis li’d-dirâsati’l-‘Oşmâniyye ḥavle vaz’iyyeti’d-dirâsât ḥavle’l-vilâyâti’l-‘Arabiyye fi’l-ma’hedî’l-‘Oşmânî ḥilâle’s-şelâsîne sene el-mâziye* (nşr. Abdülcelîl Temîmî), Ftersi-Zaghouan 1996, s. 129-142.

Osman Kaşıkçı, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul 1997.

Seyyid Nesib, “Mecelle’nin Islahına Doğru”, *Dârülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, I/4, İstanbul 1323, s. 404-425.

“İhzâr-ı Kavânîn Komisyonları Kânûn-i Medenî Tâlî Komisyonunun Lâyihası”, *Cerîde-i Adliyye*, VII/160-162, İstanbul 1333, s. 863-942.

Sıddık Sami Onar, “Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısımının Codification’u, Mecelle”, *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XX/1-4, İstanbul 1954, s. 57-85.

Şerif Arif Mardin, “Some Explanatory Notes on the Origins of the ‘Mecelle’ (Medjelle)”, *MW*, LI (1968), s. 189-196, 274-279.

Mehmed Begović, “Similarities between the Mecelle and the General Proprietary Code of Montenegro”, *POF*, XXXVI (1987), s. 133-147.

J. H. Kramers, “Medjelle”, *EI*, V, 449.

Ali Ölmezoğlu, “Cevdet Paşa”, *İA*, III, 116-121.

A. Cevad Eren, “Tanzîmât”, *a.e.*, XI, 709-764.

C. V. Findley, “Medjelle”, *EI*² (İng.), VI, 971-972.

Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi’nin 2003 yılında Ankara’da basılan 28. cildinde, 231-235 numaralı sayfalarda yer almıştır. Matbu nüshayı pdf dosyası olarak indirmek için tıklayınız.